

موسیقی نامه‌ها

(۵)

محمدتقی دانش پژوه

الرسالة الشرقية في النسب التأليفية : صفی‌الدین عبدالمؤمن ارموی ، برای شمس‌الدین محمدبن محمد جویینی در پنج مقاله : الکلام علی‌الصوت ولواحقه و فی شکوک واردة علی‌ماقبل فيه فی ترتیب . . . فی الايقاع و سبب ادواره

آغاز : احمدالله علی آلائه و نشکره علی سوابغ نعمائه .
انجام : فلیکن هذا القدر کافیا فی التألیف والحمدلله رب‌العالمین والصلوة علی سیدالمرسلین واحبائه الطاهرین وتمت‌الرسالة بعون‌الله و حسن توفیقه بید مولفه فی اواخر جمادی‌الاول سنة ست وستمائة .

(بروکلمن ۱ : ۴۹۶ و ذیل ۱ : ۹۰۷ - فهرست گارت ، (۳) ۲۱۰۷ PR) .

* ش ۷۳ - (Salisbury) دانشگاه ییل ۹۱ گ ۱۸/۵x۲۶/۵ نوشته پس از ۱۲۶۸

(ش ۶۶۶) (ش ۱۵۴۴ فهرست) .

* نسخ سده ۱۱ و ۱۲ ، مقابله شده در صفر ۱۱۳۸ ، عنوان و نشان و جدول شنگرف ، ۵۵ گ ۲۴ س ، وقف شیخ‌الاسلام ولی‌الدین پسر حاج مصطفی پسر حاج حسین آقا در ۱۱۷۵ ، مصطفی زکی رئیس اهل صناعت هندسه و حساب دولت عثمانی آن را نویسانده و تصحیح کرده و حواشی بر آن زده است ، جلد مقوا عطف و گرداگرد مشکی با لولا (ش ۲۱۶۷ ولی‌الدین در جامع سلطان بایزید بنام رساله موسیقی در فهرست) .

* نستعلیق سده ۱۰ و ۱۱ ، زرین آراسته ، عنوان و نشان و شکل شنگرف ، با وقف‌نامه ، ۵۹ گ ۲۱ س ، ربعی ، در صفحه آخر تنهای : دورروان ، او فر ، دویک ، خفته دویک . . . چنبر . . . برفشان . . . ترک ضرب . . . فرنگچین ، خوارزمی ، قالیچه . . . صوفیانه ، سماعی ، زنجیر ، ضربین است به نستعلیق ترکی (۳۱۳۰ - ۳۶۴۷ نورعثمانیه بنام مختصر فی علم‌الموسیقی سیدمحمدبن محمدالجویینی در فهرست ص ۲۰۷) .

* نستعلیق ، عنوان و نشان و شکل شنگرف ، ربعی کوچک ، ۵۸ ک ۲۶ س (ش ۳۱۳۱-۳۶۴۸ نورعثمانیه بنام «مختصر فی علم‌الموسیقی» سید محمدبن محمدالجویینی» در فهرست ص ۲۰۷) .

* نسخه‌ای از آن در کتابخانه بایزید ولی‌الدین (ش ۲۱۶۱ در ۵۵ برگ و مورخ ۱۱۳۸) هست (از یادداشتهای استاد دانشمند آقای دکتر محسن مهدی عراقی) .

* نسخه‌ای در مجموعه شماره ۳۵۲ یهودا در کتابخانه پربستن که مقاله دوم است

در ۵ ص .

* به نستعلیق ترکی یوسف بن الحجاج عوض بن یوسف در نزدیک به پایان محرم ۸۹۷ با ماده تاریخ «خط محرم» عنوانها شنگرف و جدول مشکی و شنگرف، حواشی دارد. در ص ع آن شعر ترکی دیده میشود، از آن محمد بن حاج حسن طیبی بوده است، نسخه در ترکیه ساخته شده است، شماره، ۲۴۷۷۹ عربی پاریس.

* ش ۳۱۹ ص ۲۸ فهرست عربی Elenco برای نسخه‌های عربی و اتیکان، مجموعه‌ایست دارای التذکرة فی الهیئة طوسی ۶۸۳ و اشکال الرمل و الرسالة الشرفیة فی النسبة التألیفیه.

* شماره ۴۸۶۷ پاریس، نسخ ایرانی علی حمای کاتب در روز چهارشنبه ۱۴ ع ۲ [۱۲] ۵۵ عنوان درشت‌تر، در ۱۴۰ برگ ۱۹ و ۲۳ س ربعی.

* ش ۳۴۶۰ A پاریس (ش ۷۴۲۶ فهرست) مورخ ۸۲۷.

* ش ۳۵۲/۳ دانشگاه پرینستون، سده ۱۲، ص ۵، از مقاله دوم آن.

* شماره ۵۰۷۰ پاریس، نسخ ترکی روز پنجشنبه ۸ ج ۱۱۵۲/۱، مقابله شده با اصل آن، با حاشیه‌هایی از فتحیه در سراسر آن، عنوان و نشان و جدول و دوایر شنگرف، ۵۲ گ ۲۳ س ربعی، در نیمه صفحه آخر آن آمده است «صفة دور الثقیل علی مذهب المتأخرین من العجم...» و در زیر آن نوشته شده: «المطلوب من الكتب المصنفة المتعلقة بهذا الفن: الفتحة للذقی و کتاب دوحه الورد فی معرفة الفرد و کتاب الادوار لمؤلف الكتاب».

در این جا نغمه‌نگاری و رموز این دور آمده و بسیار سودمند است.

نسخه در ۲ ج ۱۱۵۲ از آن محمد افلاطون عباسی هر میس بوده است.

* ش ۱۶۰۷ در ۸۴ ص ۱۳ س، نوشته جمیل بن مصطفی ال‌عظم دمشقی در روز یکشنبه ۱۷ ذح ۱۳۳۴ (ص ۱۰۷ ش ۱۲۶ فهرست نسخه‌های لبنان).

هاشم ندوی در تذکرة النوار در (ص ۱۶۷ ش ۲۸۳) از موسیقی فارابی نام می‌برد و در وصف آن نادانسته از شرفیه صفی‌الدین ارموی (ش ۲۰۲ فارمر) که در پنج مقاله است و بنام هرون جوینی ساخته است یاد میکند و نشانه‌ها و فهرست مقاله‌های آن را می‌آورد و می‌گوید که این نشانه‌ها را از اصل گرفته‌ام، سپس نسخه‌های موسیقی فارابی را آنچه که میدانسته است بر می‌شمرد.

اصل او باید نسخه شماره ۴۰۱ در ۸۶ برگ و نو نویس آصفیه باشد که در فهرست (۳: ۴۸۶) بنام «رسالة علم موسیقی معلم ثانی ابونصر فارابی، قلمی، نایاب» آمده است ولی باید رساله شرفیه باشد. در همین جا در شماره ۳۸۳ «رسالة فی علم النغمة صفی‌الحلی» آمده است که باید ادوار صفی‌الدین ارموی باشد که در فهرست مجلس هم نزدیک بهمین نام آمده و در نسخه ۵۴۰۸ خاورشناسی باکو هم «مختصر فی معرفة النغم» خوانده شده است. *الرسالة الشهاییة فی السماع الموسیقیة* از مشاقه میخائیل بن جرجس دمشقی (۱۸۰۰ - ۱۸۸۸) که به دستور محمد الفارسی در دربار شهاییه شام در یک مقدمه و دو باب و ۱۸ فصل و یک خاتمه ساخته است.

(بروکلن ذیل ۳: ۱۳۱۰ بنام رساله فی الموسیقی در ۲: ۷۸۰).

* دانشگاه بیبل ۱۹۰ از برگ ۱ تا ۱۸، ۲۸×۱۹/۵، ۱۸۸۳ (ش ۱۴۵۲ فهرست) نسخ روشن برای کتب‌خانه جناب حضرت عبدالغنی افندی ابی‌اکمل، مقابله شده.

* ش ۱۴۸۳ در ۱۰۱ ص نوشته کانون ۱۸۸۸/۲ (ص ۱۰۹ ش ۱۲۹ فهرست نسخه‌های لبنان).

همین *الرسالة الشهاییة فی الصناعة الموسیقیة* - بنام دکتر میشل موشاقه دمشقی در گذشته ۱۸۸۸، در مشرق (سال ۱۸۹۹ ج ۲ ص ۱۴۶ و پس از آن تا ۱۰۷۳) سپس با ترجمه فرانسه در مجموعه دانشکده خاوری (MFO) سال ۱۹۱۳ ج ۶ ص ۱ - ۱۲۰ چاپ شده است.

رساله در بیان علم موسیقی که از جمیع ادوار انتخاب شده و از زبان استادان علم و عمل در اصل مقامها و شش آوازه و بیست و چهار شعبه و رنگها از گفته درویش (فضل الله ناسی

از برنا [با]دخاف شاگرد شاهزاده خواجه یوسف خواجه برهان‌الدین رحمه‌الله فرزند شیخ‌الاسلام احمد قایم، در دوازده باب، چونکه مؤلف دوازده قول بر دوازده مقام برای دوازده امام ساخته است و هر یک را هم بازگویی است:

- ۱ - دوازده مقام .
 - ۲ - بیست و چهار شعبه .
 - ۳ - شش آویزه .
 - ۴ - بیست و چهار شعبه که از دوازده مقام گرفته شده است .
 - ۵ - شش آوازه چون گرفته شده است .
 - ۶ - اصول .
 - ۷ - بحر اصول
 - ۸ - زیاده کردن به بحر اصول ترانه
 - ۹ - زیاده کردن پنج بحر بر دوازده مقام .
 - ۱۰ - رنگهای گوناگون .
 - ۱۱ - رنگهای مخالف .
 - ۱۲ - هر آهنگی که خوانند در کدام رنگها است .
- (هنر و مردم ۹۸ : ۴۰)

* شماره ۸۷۳۹/۳ بنیاد خاورشناسی تاشکند به نستعلیق شده ۱۲ و ۱۳ در ۱۵ س، انجام

در باب ۱۴ افتاده .

رساله در علم موسیقی

در ۵ فصل :

- ۱ - تقسیم دستاها و تعریف ابعاد .
- ۲ - مبادی موسیقی

۱۴ - نسبت پرده‌ها به اصول اربعه .

۱۵ - نسبت پرده‌ها به اقلیم سبعة .

(هنر و مردم ۷ - ۹۶ : ۷۳)

* نسخه کتابخانه بنیاد خاورشناسی باکوش ۲۰ مجموعه‌ای به نستعلیق سده ۱۱ در ۱۲ ص، نخستین شماره این مجموعه تحقیقات صدرالدین محمد دشتکی شیرازی و بازبین آن حورائیه است .

رساله در شعبه‌ها و نغمه‌های آن، به نظم فارسی .

آغاز : در بیان شعبهای هر مقام و شعبه اول از بنیستى مقام مذکور می‌خیزد و شعبه آخر از بلندی آن و باقی را برین قیاس کن، در بیان نغمه‌های شعبها .

رهاوی شد مقام و شعبه او تو نوروز عرب را عجم گو
انجام : دیوک و چار ضرب و ضرب الفتح نیست قطعاً در آنچه گفتیم قدح

چنین است عنوانهای آن :

شش آوازه، نغمه در دوازده برج است، اصول مختلفه، دوازده مقام و بیست و چهار شعبه آوازه و شش آوازه، شش آوازه از دوازده مقام است، شش آوازه، هفده بحر اصول .

* شماره ۴۱۵/۷ بنیاد خاورشناسی تاشکند، نستعلیق سده ۱۱ .

رساله شش در آمد

در این رساله موسیقی پس از مقدمه‌ای به نثر کلیاتی که مولوی کوکبی بخارایی شاگرد جامی بسته است آمده و گفته شده که او «تصانیف» دارد از «قول و عمل و کار و ریخته

و سجع و ضرافتح و چهارضرب و صوت و نقش» و او در روزگار خود مانند خواجه عبدالقادر بوده است و در ستایش پیامبر ضربالفتح و در مقام حسینی تحریر دارد و چهارضربی در مقام عراق بسته است .

آغاز مقدمه که از دیگری است (در ۸ ص) افتاده و آن در تاریخ موسیقی و سازهاست .
آغاز منظومه کوبی (۵ - ۶) :
ز راه راست گر آهنگ میکنی به حجاز
ز اصفهان گذری جانب عراق انداز
انجام : کوبی را طلعت زیبای تو
تا ابد پیش نظر منظور باد
پس از این مقامهای منسوب به انبیاء و شش مقام و عملات با مثالهای منظوم از شعراء آمده است .

* شماره ۱/۱۴۶۶ بنیاد خاورشناسی تاشکند ، نستعلیق ۱۲۶۴ (۱ - ۲۵ پ) ،
در پایان آمده است «تمت تمام شد رساله شش درآمد مع تمام نصرهایش در ایام دولت ظفرقرین
جمجاه حضرت امیر نصرالله بهادرخان سلمهالله تعالی فی الدنیا و دارالجنان فی سنه ۱۲۶۴»
پس از این شعرهای بیدل و جامی و دیگران است تا میرسد به جلالی با چند برگ در منشآت ،
همه بیک خط است .

رساله شش مقام موسیقی ، عملات نوادران است و مقام دوگاه و مقام راست و شش
مقام موسیقی و ترانههای آن و تلفیق بزرگ و عملات نصرالله .
سراسر آن ترانهها و شعرها و سرودها است و شاید گردآوری موسی خواجه ترکستانی
باشد که این رساله موسیقی را در ۱۲۹۷ «برای یادآوری شای مردان قلی مهتر» نوشته است .
آغاز : ترانه نوا : ای وای ما درین شهریم دل به پاست تو .
انجا : به مقام عراق سپارنده میشود .
(مانند شماره ۵۷۳۴)

* شماره ۷۰۷۴ بنیاد خاورشناسی تاشکند ، نستعلیق همان ترکستانی در ۱۲۹۷
«از برای یادآوری شای مردان قلی» عنوان سنگرف ، ۱۴ گ ۱۸ س ربعی .
رساله در شش مقام موسیقی

این نامها در آن آمده است : سه گاه ، راست برای آدم پیامبر ، عراق برای ایوب .
عنوانها نام مقامها و آهنگهای آنها است با آوردن نمونههای شعری و مطلبی تحقیقی ندارد .
آغاز و انجام : در بیان شش مقام .

معنی کنون وقت جوش نواست
که بنیاد هستی به دوش صداست
... و بعد بدانکه مقام نوا از حضرت داود علیه السلام مانده است ... ترانه اول ...
ترانه دیگر به ضرب قوس سواری ... سواری نوا ... عملات دیگر به ضرب چپ انداز میخوانند
تا که اصول به یک جا قرار گیرد ... بلی از بنصر نوا به یاد میباشد او را خوانند بعد از بیان این
ترانه است ... ساقی نامه نوایی (به ترکی) ... سپارش عراق ... سپارنده میشود (مانند شماره
۴۰۷۴ تاشکند) .

* شماره ۵۷۳۴ بنیاد خاورشناسی تاشکند ، نستعلیق ع ۱/۱۲۸۵ در ۱۰ پ - ۳۲ پ ،
پیش ازین شعرهای فارسی به نستعلیق ، پس از این هم بیاض شعر فارسی است .

در مجله ایندوایرانیکا (سال ۱۹۵۵ ج ۸ ش ۳ ص ۲۹ - ۳۶) مقاله ایست به عنوان
An old manuscript on Iranian Music از آقای Kanwar Sain که در آن مجموعه ای را
وصف نموده است که نزد خودش است . این نسخه به خط نستعلیق و شکسته است و دومین
شماره آن رساله ایست در پزشکی به عربی با عنوانهای «قال - اقول» سپس رساله ای درباره
گیاهان و گلهای طبی به فارسی و رساله ای به فارسی که در آن سخنان فیلسوفان یونانی و سریانی
و ایرانی و عرب آمده شاید بنام تذکره الحکماء .
نخستین شماره آن که در ۱۲ برگ است در کاغذ رنگین یا سفید گویا کشمیری

با جدول و به خط راسته و سپس چلیپا رساله ایست در موسیقی به فارسی که آغازش و آغاز شماره دوم و سوم افتاده و برگهای آن برخی کرم خورده و تپاه شده است، نام مؤلف و کاتب و سال و جای کتابت در آن یاد نشده و همین اندازه در آن آمده است «انتخبته من بیاض مسیح الزمان» پس باید برگزیده‌ای از رساله بزرگتری باشد.

در آن آمده است که استاد مولانا عبدالقادر موسیقی را به شش آواز: «شهناز، نوروز، گوشت، سلمک، کردانبه، مایه» بخش کرده هر یک در دو مقام رویهم دوازده مقام. این دوازده مقام از آواز دوازده جانور گرفته شد بدینگونه:

راست از فیل، اصفهان از گوسفند، عراق از گاو، کوچک از بچه، بزرگ از کبک، حجاز از الاغ، بوسلیک از شیر، عشاق از ...، نوا از بلبل، حسینی از اسب، راهوی از کلاغ، زنگوله از شتر.

هر یک از این مقامها درمان است برای یکی از بیماریها بدینگونه: راست برای فلج، اصفهان برای خشکی، عراق برای خون گرمی، کوچک برای دردسر و درد دل، بزرگ برای اسهال و درد سر، حجاز برای دردسینه و آدرار و درد گوش و باه، بوسلیک برای درد رودها، نوا برای درد پشت و برای غم، حسینی برای تب، زنگوله برای خنق، راهوی برای فلج چهره، عشاق برای درد پا و بادهای گرم خشک.

هر مقامی با برجی پیوسته است: راست با حمل، اصفهان با ثور یا سرطان، عراق با جوزا یا قوس، کوچک با سرطان، بزرگ با اسد، حجاز با سنبله یا میزان، بوسلیک با میزان یا عقرب، نوا با قوس، عشاق با عقرب یا حوت، حسینی با جدی، زنگوله با دلو.

سپس در آن آمده است:

- ۱- به وقت روز باید راست خوانی
- ۲- چو خوانی اصفهان را در سحرگاه
- ۳- برو بر آسمان چون زهره ماهی
- ۴- بخوان بعد از دو خفتن شب به آواز
- ۵- نماز خفتن آرد پس مرا حال
- ۶- بخوان عشاق را در روز مهجور
- ۷- اگر در نیم شب خوانی نوارا
- ۸- چو خوانی در حسینی اول روز
- ۹- اگر زنگوله را خوانی بهر شام
- ۱۰- براق خود کسی بر عیش راند

هر یک از این مقامها هم به ساعتی از روز پیوستگی دارد چنانکه حافظ گفته است:

- ۱- در بزم گاه عشاق آن بلبل خوش الحان
- ۲- راه عراق بر گیر از دل غمی برون آر
- ۳- افکنده دست حسرت آشوب در حسینی
- ۴- زنگوله چون دل من پیوسته درخروش است
- ۵- قولی است بشنوا من شاید که راست باشد
- ۶- ای گل رخان شیراز ما کوچک شماییم

شش آواز و دوازده مقام و بیست و چهار شعبه داریم چنانکه گفته شده است:

مقامی کاندرو آمد دووچار
مقام راست را کج رنج کاهست
دو شعبه هر مقامی راست ناچار
برقع (?) را بهر زمش پنج گاه است

حجاز آمد یکی نخل ثمرور
ز اصفهان کسی کو گشت آگاه

سه گاه است و حصار آن نخل را بر
ز نیریز و ز شاپورک برد راه

شعبه‌ها نیز به چند بانگ بخشی میشود که میشود هشت تا بگفته عبدالقادر مراغی هر یکی
از مقامها از آن پیامبری است بدینگونه :

راست : آدم ، عشاق : نوح ، نوا : داود ، حجاز : سلیمان ، بوسلیک : عیسی ، رهاوی
محمد ، رویهم هفت مقام از هفت پیامبر و یکی از اصحاب با چهار دیگر که پس از این پیدا شده
است میشود دوازده مقام . همچنین :

مقام اصفهان پیوسته است به راست و عشاق .

مقام کوچک پیوسته است به بوسلیک و حسینی .

مقام زنگوله پیوسته است به رهاوی و عراق .

چنین است سروده کوهی درباره دوازده مقام :

ز راه راست چو آهنگ میکنی به حجاز
به نافه (؟) زنگوله در پرده رهاوی بند
مشو بزرگ ز روی نیاز کوچک باش
درین مقام به عشاق بی‌نوا پرداز
سپس در این مقاله آمده است که نوای ایرانی همان «هیندول» هندی است و بوسلیک
همان «سیده سرنک» و گوشت «گاور سرنک» و نیشابورک «سرنکی هیندی» و بزرگ «تودی»
و حسینی «د و چندر» و نهفت «آسوری دوزبری» .

آن گاه آمده که در دو برگ بازپسین این رساله آوازه‌های «دریک» ، دورویه ،
روانی ، پسیت ، نیم‌دور ، چپ‌انداز ، ناله ، نیم‌ثقیل ، خنجر ، مخمس ، سماعی ، دورحقیقی ،
شک ضرب ، ضرب فاخته» با حرفهای تهجی نشان داده شده است .

در بازپسین صفحه آن چند دائرة توی در تویی است که در آنها شش آواز و دوازده
مقام و بیست و چهار شعبه و چهل و هشت بانگ بنام «دائرة عام موسیقی» نشان داده میشود .
رساله موسیقی

در آن چندین سرود است به نام «عملات» و «ترانه»ها مانند ترانه خوارزم به ترکی
اوزبکی جغتایی و ترانه‌های دیگر به فارسی و این خود بسیار مهم است .

آغاز :

مغنی کنون وقت جوش و نواست
ره شوق وجد طرب ساز کن
نوای ره بی‌نوا نیست ساز
چرا نالد از نی نگیرد عصا
مگر نغمه‌گه پرده چنگ نیست
دف آینه‌دار تحیر چرا است
بود گوش طنبور تا کی گران
که بنیاد هستی به گوش صدا است
در هر دلم از صدا باز کن
که در پرده آشنا نیست ساز
حریری به گلشن بنالد چرا
که مبنای او قلقل آهنگ نیست
درای طرب از چو رو بی‌صدا است
گره تا بکی تار را بر زبان

انجام : حمد بی‌حد و ثنای بی‌عدد مرخدای را که به اعانت آن رساله انعام
یافت و حسن اختتام پذیرفت الحمد لله علی الاتمام والصلوة والسلام علی سیدالانام وعلی آله‌الکرام
وصحبه‌العظیم اول شهر جمادی‌الاول سنة ۱۲۶۴ تحریر یافت .

* شماره ۱۳۱۰ بنیاد خاورشناسی شهر دوشنبه ، شکسته نستعلیق ۱/ ۱۲۶۴ ، ۱۴
گک ۱۵ س ، ربعی .

رساله موسیقی ، ساده است و درباره مقامات و آوازه‌ها .

آغاز : اما بدانکه مغنیان دارالشفای مسیح آثار استخراج «او واز روازده» (گوبا :
آواز را از دوازده) برج ترکیب کرده‌اند مثل علم هیئت و حکمت و طب و نجوم و غیرها از

دوازده قمر که از ترکیبات این علم ادوار به دوازده برج افلاک بدو نسبت کرده‌اند [و د] وازده مقام نام نهاده‌اند .

انجام : دومرغ از بهر يك اصلی دریافت (؟) کنون باید بر تهبینش (؟) نمایان یافت
* شماره دو مجموعه ۲۳۲ A خاورشناسی باکو در ۸ ص به خط شماره یکم آن که قوس‌نامه یا تیراندازی است در یازده باب : ۱ - در اصول تیرانداختن ، ۱۱ - در تیر پرتاب و گروستن ، رساله روحیه (؟) هم خوانده شده و آغازش افتاده است و به نستعلیق میرزایبک است در روز آدینه ۲۶ د خ ۱۰۱۹ ، شماره سوم آن رساله مهمای میرحسین نیشابوری است به نستعلیق دیگر کهن‌تر با عنوان سنگرف وجدول زر و لاجورد .

رساله موسیقی ، سرودها است در نوا و چهارگاه و دوگاه و سه‌گاه و حسینی و راست و عراق و محیرین و جز اینها ، همچنین مخمس خواجه عصمت و ذاکر و غزل شهدی در آن هست ، عنوانهای : سوارنوا ، سواری ، عملات ، دیگر نوا ، دارد .

آغاز : اما راویان اخبار چنین آورده‌اند که هر که (گویا : يك) از آن شعبها را به ضربی مقابله کرده‌اند و چیزی تجاوز کند او را اعتبار نباشد . ترانه مذکور را بدین بیت خوانده حال میکردند :

ای وای ما درین شهریم دل بایست تو

داد و فریاد فغان از دست تو

* شماره ۱۳۱۲ بنیاد خاورشناسی شهر دوشنبه ، انجام افتاده ، نستعلیق سده ۱۴ در ص ۱ - ۱۱۶ ، سپس جنگ شعر فارسی است و نوروزنامه ابوالقاسم شیخ‌علی حکیم ترمذی بنام سال‌نامه نوشته ۱۳۰۳ و دعاء عربی و سفرنامه مکه به نظم فارسی ، آغاز و انجام افتاده با چند صفحه انشاء و پراکنده‌های دیگر .

رساله موسیقی

در آن از فارابی و ابن‌سینا و سخنان آنان درباره نغمه و گفتار صفی‌الدین عبدالمؤمن ارموی درباره آن و پاسخ بدو یاد شده است و باید از قطب‌الدین شیرازی یا شمس‌الدین محمد آملی گرفته شده باشد .

آغاز : بنام آنکه موسیقار فضلش کند در بزم خاص و عام الحان
همه مست نوای جود اویند طرب افزا چو بلبل در گلستان

اما بعد بر ضمیر منیر نکته‌سنجان مجلس ادب و تیزفهمان محفل طرب مخفی و مستور مباد که صنعت دوایر الحان منقسم به سه قسم میشود :

اول نظری که عبارت است از حصول معانی این علم از موضوع و مبادی و مسائل .
دوم اداء الحان به تصویت انسانی به آلات .
سوم صنعت تألیف الحان .

و این هر دو قسم را عملی خوانند .

و موضوع موسیقی نظری الحان است و هر چه منسوب به الحان شود از آنچه تألیف بدان موقوف بود و الحان بدان اکمل شود .

و مبادی او بعضی از علوم متعارفه بود و بعضی از طبیعی و بعضی از هندسه و بعضی

از عدد .

و این علم را فیثاغورس حکیم بیرون آورده . . .

و ما آنچه خلاصه این فن باشد در پنج باب ایراد میکنیم :

باب اول در صورت و لواحق آن مشتمل بر چهار فصل :

فصل اول در تعریف صوت . . .

فصل دوم در نغمه

فصل سوم در اسباب حُدت و ثقل در صوت و نغم . . .

فصل چهارم در معنی واقسام و خواص و محال استعمال هریک از اینها
باب دوم در حصر نسب و استخراج و ابعاد مراتب آن در ملایمت و منافرت مشتمل بر

چهار فصل :

فصل اول در حصر نسب از ارثماطیعی .

فصل دوم در معنی بعد و جمع و ملایمت و منافرت آن .

فصل سوم در اقسام بعد بر سیل اجمال و تفصیل .

فصل چهارم در مراتب ابعاد از جهت ملایمت .

باب سوم در اضافت اعداد (اصناف ابعاد) در سه فصل :

فصل اول در معنی اضافت و فصل و اقسام آن .

فصل دوم در معنی تقسیم بعد به اقسام مساوی به کیفیت عمل آن .

فصل سوم در سبب اختیار تقسیم ذوالاربع به ابعاد لحنی .

باب چهارم در بیان آلات الحان و معنی دستان و حقیقت پرده و آوازه و شعبه و اقسام

هریک در دو فصل :

فصل اول در بیان آلات .

فصل دوم در بیان پرده و آواز و ترکیب و شعبه .

باب پنجم در ایقاع و ادوار آن و کیفیت موضوع الحان در دو فصل :

فصل اول در حد ایقاع و ازمته ایقاعی و اقسام آن .

فصل دوم در تقسیم ایقاع .

انجام : ودائره مخمس که نصف دائره خفیف است الی غیر ذلك مما یطول الکتاب

بذکره والله اعلم بالصواب .

* شماره ۱۰۴۹ بنیاد خاورشناسی شهر دوشنبه ، به نستعلیق نوشته از روی نسخه‌ای که در بلده روم نوشته شده بود در ۱۳۵۶ ، ۴۱ گ ۸۱ ص ، ۱۲ س ، عنوان و نشان شنگرف ، ربعی ، در ص ع آمده که از جامی است ولی چنین نیست چه با چاپ عکسی آن با ترجمه و شرح روسی بلدیرف و بلیایف در ۱۹۶۰ آنرا سنجیده‌ام .

* شماره ۴۹۰ کتابخانه ابن سینا در دانشگاه بخارا نستعلیق خدای بردی باسویی پسر حاجی محمد در جورم روم ، از سده ۱۱ و ۱۲ ، عنوان و نشان شنگرف ، ربعی ، آغاز افتاده است . گویا نسخه دوشنبه از روی همین نسخه نوشته شده است ، خانم کتابدار دانشگاه بخارا به استناد سخن یکی از کتاب شناسان آنجا آنرا از فارابی میدانسته است . بدو گفتم که در آن از فارابی وصفی الدین ارموی سخنانی آمده است پس نمی‌تواند از فارابی باشد آنهم تاکنون کسی نگفته است که فارابی به فارسی چیزی نوشته باشد و سبک آن هم از سده چهارم نیست ، گویا چون در آغاز نسخه نام فارابی هست چنین پنداشته‌اند .

رساله موسیقی : کامل خوارزمی خوشنویس شاعر مترجم موسیقی شناس (۱۸۹۹-۱۸۲۵) که به دستور محمد رحیم خان ثانی خان خبوه نوت و رمزی برای زدن طنبور ساخته و در این کتاب گذاشته است . او به روسیه رفته و به موسیقی اروپایی آشنا بوده و به پیروی از آنها این را نگاشته و مقام راست را به «نوت» در آورده است . پسرش محمد رسول میرزا کار او را دنبال کرده و همه شش مقام را به نوت در آورد . خود او مدرس زاده بوده است . عکس او در موزه تاشکند هست و شرحی در همین باره به ترکی و روسی در پهلوی آن چاپ شده است .

* این کتاب به ساخت بیاضی بلند در همین موزه هست و در صندوق زیرشیشه دیده میشود . عنوانهای آن به خط فارسی و به زبان ترکی است و برخی از کلمات فارسی مانند «خانه» در آن

دیده میشود، نشانه‌ها و نوتها و رمزهای موسیقی آن با نقطه و خط است. نزدیک به ۵۰ برگ است.
در «مقام لرمساله‌سی‌گه دائر» اسحاق رجیف چاپ ۱۹۶۳ تاشکند (ص ۴) از این پدر
و پسر یاد شده است.

رسالة فی علم الموسیقی در شرح بحور پرده راست .

آغاز : بدانکه پرده راست را بحور است .

* شماره ۱۰۱۵/۲ وارن درلیدن در ۵ ص بی تاریخ (نغمات دیونگک و دخویه ۳ :
۳۰۵ ش ۱۴۲۷) .

درفهرست عربی لیدن از دخویه و هوتسما (۲ : ۴۹۷ ش ۱۴۸۴) بندیت از مجموعه
آغانی با اصلاحات فارسی با عنوانهای «نوبة ثانیة من نغم السیکه ، تم نغم السیکه ویتلوه الجرکه .
تم نغم الجرکه ویتلوه الحسینی ، بیشر [و]» (Cod 2141 = Amin 422)

رسالة فی علم الموسیقی

ساخته به درخواست شیخ عبدالله کفرسوسی درسه باب :

۱ - فی معرفة الابراج .

۲ - معرفة المناصفا اللاتی بین الابراج السابقة .

۳ - فی المركبات .

با جدول موسیقی در پایان .

* ش ۱۲۹۰ در ۱۱ گ ۱۷ س ازسده ۱۲ (۱۸ م) با تملك محمدصادق بن شیخ سعدی
عمری دمشقی در محرم ۱۲۹۶ (فهرست نسخه‌های لبنان ص ۱۰۸ ش ۱۲۸) .

رسالة موسیقی ، به نثر و نظم فارسی .

آغاز : بدانید ای فرزندان زیرک که هیچ علمی از علوم به موسیقی نمیرسد چنانکه
علی ابن ابی طالب ع سیر همه علوم را کردند چون به موسیقی رسیدند فرمودند عجیب و غریب
است محمد قداس چهار اصول قرارداد الحال آمدیم برسر مقام وشعبه :
حسینی کر مقامانست بهتر دوگاه آمد قرینش با محیر

. فصل در بیان دائره . این علم مشتمل است بر هفده عدد اصول دور نیم دو

مخمس .

. فصل در شناخت کواکب متعلقه به مقامات زنگوله حجاز و کوچک اندر

برماست (سپس دو دو دائره موسیقی است) .

* شماره ۱۰۴۴ فهرست نشده (۸۸۸۸۶ دفتر) مجلس شورای ملی تهران ، شکسته نستعلیق

سده ۱۳ ، نشان شنگرف ، ۶ گ ۱۰ ص ۱۴ س ، ربعی ، بی جلد .

رسالة موسیقی به ترکی

* شماره ۴۵/۶ فهرست ترکی برلین ازپرچ ، برگ ۶۴ پ - ۶۶ پ ، نوشته اواخر

ع ۲ پ/۹۸۴ بدینگونه «کلدوک تا روایت تأخیر (۴) الدین فارابی» که گویا مراد ابونصر
فارابی است .

رسالة در موسیقی ، به ترکی

آغاز : بسمله . حمد بی حد و ثنای بی عداول خالق الناس و رازق جن و اناس

(فهرست عربی و ترکی ملک ص ۶۲۳ چاپ یکم و ص ۲۸ چاپ دوم) .

انجام شرحی عنایتده حق ایلی تمام اولدی بسنه اصفهان - مستعار سبز اندر

سبز اولور به قول استاد - تمت .

رساله موسیقی

در فهرست فارسی گوتا از پرچ (ص ۱۱۴ ش ۸۷) از رساله‌ای یاد میشود که در آن از «صوفی‌الدین» و «شمس» نام برده میشود و آغاز و انجام آن هم افتاده است . رساله موسیقی درباره دوازده مقام که در ص ۱۱۸ همین فهرست یاد گشته است . در مجله تركشناسی Revue Turcologie (سال ۱۹۳۲ ش ۲ ص ۲۶ - ۳۱) نوررضا نسخه‌ای از سده ۱۲ (۱۸) را که درباره موسیقی و شعر ترکی است به فرانسه شناسانده است . رسملی موسیقی تاریخی از علی‌وردی بگلی آقالار از موسیقی‌دانهای باکو در سده ۱۴ (۲۰ م) که نسخه آن در بنیاد خاورشناسی این شهر به شماره ۵۰۰۷ ب هست با عکس مؤلف و نوازندگان و خوانندگان که از آنها در این کتاب یاد شده است با شکل افزارهای موسیقی ، به زبان ترکی است به خط فارسی در ۳۳۹ ص ، سرگذشت موسیقی‌دانهای اخیر در آن آمده است کتاب خوبی است .

